

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за социологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1548144P

УДК 94:316.75(497.1)

371.671.046.14:93/94(497.4/.7)“2000/2007”

оригиналан научни рад

ПРЕДСТАВЉАЊЕ РАТОВА ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ У САВРЕМЕНИМ УЏБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ

Сажетак: *Након нестанка СФРЈ и ратова који су распад ове државе пратили, долази до измене историјских уџбеника у свим новонасталим државама. Створени су нови идентитети и обрада појединих тема морала је да се уклопи у нове идеолошке оквире. Основни циљ овог рада је да се утврди на који начин се у различитим државама, насталим распадом СФРЈ, представљају ратови који су пратили тај догађај, како се представљају различити појединачни и друштвени актери (председници појединих република, ЈНА, нације), да ли се користе и стереотипи о нацијама и идеолошким опредељењима, каква је идеолошка функција одређених приповести о ратовима у СФРЈ, колики се уопште значај посвећује овој теми у склопу посебних националних историја, те какав значај за будуће односе на Балкану може имати одређено представљање југословенских ратова у историјским уџбеницима.*

Кључне речи: *уџбеници историје, распад СФРЈ, ратови за југословенско наслеђе, владајућа идеологија*

Увод

Крајем XIX века почиње да се уобличава свест о томе да уџбеници могу бити у служби распривања мржње према другим народима и глорификовања сопственог. Већ тада се

јављају и прва истраживања васпитне функције уџбеника¹. Уџбеници су средство социјализације, али то шта ће из тих уџбеника ученици стварно усвојити остаје питање. У том смислу, уџбеници нису толико значајан агенс као сам живот у школи, преваходно стварна комуникација између наставника и ученика, но оно што је битно је да уџбеници представљају неку врсту „програмских докумената”.²

Вредност учења историјских чињеница је у томе што се памћењем и преношењем на млађе генерације у великој мери задовољава потреба сопствене групе да образложи своје место у свету коме припада, или да то место тек пронађе.³ Због своје друштвено-интегративне функције, историографија је мање или више политизована дисциплина. „Историја је не само оно што се догодило, већ и оно што је требало да се деси”.⁴ Она је увек у некој мери интерпретација – виђење догађаја, како историчара тако и њихових читалаца. С обзиром на то, важан елемент у идеологизацији националне и историјске свести је идеја о историјској исправности сопствене нације, а последице таквог учења су добар увод у ирационално тумачење властитог положаја и односа са околином.⁵ Уџбеници историје имају сврху социјализације ученика у духу пожељних националних и политичких вредности, а те вредности су одређене друштвеним и политичким контекстом у којем делују њихови аутори.

Након распада СФРЈ, са променом владајуће идеологије, промењени су уџбеници историје у свим бившим југословенским републикама. Иако је у неким срединама дошло до извесне демократизације, у смислу да постоји могућност избора између више уџбеника који су на тржишту, уџбеници и тамо морају бити одобрени од стране специјалних комисија које одређују владајуће структуре. Имајући то у виду, занимљиво је проучити како се један контроверзан догађај из прошлости представља на разним странама које су

1 Видети: Rosandić, R. i Pešić, V. (ur.) (1994) *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*, Beograd: Centar za antiratnu akciju.

2 Plut, D. Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, priredile Rosandić, R. i Pešić, V. (1994), Beograd: Centar za antiratnu akciju, str. 12.

3 Karge, H. (2001) Istraživanja školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive, *Dijalog povjesničara/istoričara* br. 4, Zagreb, str. 22.

4 Kuljić, T. (2002) *Prevladavanje prošlosti, uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 12.

5 Stojanović D. Udžbenici istorije kao ogledalo vremena, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, priredile Rosandić, R. i Pešić, V. (1994), Beograd: Centar za antiratnu akciju, str. 90.

учествовале у њему. Овом приликом, методом анализе садржаја биће испитано како се у савременим уџбеницима историје представљају и интерпретирају ратови који су на простору бивше Југославије трајали од 1991. до 1995. године.

Анализа обухвата уџбенике за гимназију, јер се распад СФРЈ детаљније обрађује на средњем нивоу образовања него на основном. Као извори су коришћени актуелни уџбеници историје за четврти разред гимназије, и то једини уџбеник из Србије, три уџбеника из Босне и Херцеговине, четири уџбеника из Хрватске и два из Словеније, издања од 2000. до 2007. године. Они су одабрани јер су то биле републике у којима се криза заједничке државе највише испољавала и где су конфликти били најизраженији. Јединице анализе су теме у оквиру наставних јединица које обрађују ратове за југословенско наслеђе, а осим значаја који се посвећује овим темама у склопу посебних националних историја, потребно је утврдити и како се представљају различити појединачни и друштвени актери (председници појединих република, ЈНА, нације), да ли се користе и стереотипи о нацијама и идеолошким опредељењима, каква је идеолошка функција одређених наратива о рату у СФРЈ, те какав значај за будуће односе на Балкану може имати одређено представљање ових дешавања у уџбеницима историје.

Представе о ратовима вођеним у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини

Већ на први поглед учача се да је рат на територији бивше Југославије, као и распад СФРЈ уопште, добио највећи значај у хрватским уџбеницима. То би се могло објаснити тиме што за Србију нестанак Југославије представља разочарење, јер су Срби изашли поражени, док је Хрватска из Југославије изашла као победница. Са друге стране, Хрватској је то можда значајнија победа него Словенији, јер је борба ове прве за остварење својих циљева била тежа и крвавија. Уџбеници из БиХ, видећемо, не баве се овом темом, вероватно јер је и за њих исход распада и ратова незадовољавајући, имајући у виду не само ужас који је задесио тамошње становништво (без обзира на националну припадност), већ и последично стварање једне прилично нестабилне државе.

Десетодневни рат

Аутори српског уџбеника, Николић, Жутић, Павловић и Шпадијер, ратовима вођеним на просторима СФРЈ деведесетих посвећују свега једну страницу текста. Они указују на „пораст међунационалне мржње и јачање старих страхова” након проглашења независности Словеније и Хрватске,

и додају: „Сматрало се да се ратом може решити оно што се у миру пројектовало за сопствену нацију”.⁶ Аутори не објашњавају на кога се односи та констатација, односно ко је то сматрао, што оставља места за разне интерпретације. О самим ратовима (како о десетодневном словеначком, тако и о ратовима у Хрватској и БиХ) – њиховим почецима, токовима, значајним датумима и догађајима, па и исходима – аутори ништа не говоре.

О *десетодневном рату* врло мало пишу и хрватски аутори. Матковић и Мирошевић спомињу рат у Словенији крајем јуна 1991, за који кажу да је био последица покушаја ЈНА да врати у своје руке границу коју је преузела словеначка полиција. Рат је окончан тако што се ЈНА повукла, јер је Милошевић „био спреман Словенији допустити иступање из југославенске заједнице, те своју концепцију велике Србије остварити без ње”.⁷ За ЈНА кажу да је већ тада напуштају припадници других националности, те да она постаје „средство остварења српских циљева”.

На основу ових редова, види се да се аутори не одређују према рату у Словенији, а овај део заправо служи као увод у оно о чему ће аутори писати у наставку, а то је „великосрпска агресија” на Хрватску и БиХ. Слично је и са уџбеником Даворке Бубањ Валентић где се рат у Словенији спомиње само као увод у предстојећа дешавања: „Свршетком рата у Словенији постројбе ЈНА повукле су се у Хрватску и Босну и Херцеговину”.⁸

Колар-Димитријевић, Петрић и Рагуџ о рату у Словенији говоре укратко, пишући о „нападу ЈНА на Словенију”, при чему су „Словенски бранитељи успјешно потукли ЈНА која није пружала већи отпор”.⁹

Слично и словеначки аутори, Доленц и Габрич, говоре о *десетодневном рату* у Словенији:

Осамостаљење Словеније од Југославије (истовремено је то прогласила и Хрватска) покушала је да спречи југословенска војска, која је пак била лоше припремљена за интервенцију, тако да су се њени војници, који

6 Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З. (2003) *Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд: ЗУНС, стр. 228.

7 Matković, H. i Mirošević, F. (2004) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga, str. 270.

8 Buban-Valentić, D. (2007) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Zagreb: CDO Birotehnika, str. 242.

9 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž, J. (2004) *Povijest 4*, Samobor: Meridijani, str. 231.

уопште нису схватили за шта и против кога се боре, масовно предавали словеначким наоружаним јединицама. Тзв. десетодневни рат је потврдио словеначко јединство и одлучност да наставе зацртаним путем. Политичка посредовања југословенских и европских политичара зауставила су рат, који је према замислима неких југословенских генерала могао да се развије у доста крвавији сукоб. Међутим, југословенска војска је била присиљена да се повуче, најпре у касарне у октобру 1991, а потом из целе Словеније.¹⁰

Доленц и Габрич не пишу ни о рату у Хрватској ни о оном у Босни и Херцеговини. Они не спомињу те ратове, осим што испод једне фотографије на којој су рушевине и жртве пише како је Словенија успела да избегне најгоре, али да се у неким другим деловима Југославије распламсао један од „најкрвавијих ратова савременог доба”.¹¹

У другом словеначком уџбенику, чији је аутор Репе, пише да је интервенција ЈНА у Словенији прерасла у рат, који се потом пренео у Хрватску (јер су се стварању хрватске државе противили тамошњи Срби, које је подржавала југословенска војска), а годину касније и у Босну и Херцеговину.¹² Овим се одговорност за покретање ратова, како у Словенији тако и у Хрватској и БиХ, ставља у руке ЈНА.

Рат у Хрватској

Што се ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини тиче, у српском уџбенику је мало информација пружено. Наводи се период у којем је вођен „грађански рат”, без детаљнијих информација о његовом почетку и току, а о узроцима аутори кажу:

„Узроци грађанског рата, осим у актуелним проблемима разрешења даљег функционисања Југославије и остваривања замишљених националних програма, лежали су и у догађајима из Другог светског рата. Тако је изгледало као да се незавршени рат наставио после 50 година”.¹³

Аутори истичу и хрватске претензије на туђу територију речима:

10 Dolenc, E. i Gabrič, A. (2002) *Zgodovina 4: učbenik za 4. letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, str. 245-246.

11 Исто, стр. 247.

12 Repe, B. (2000) *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij*, Ljubljana: Modrijan, str. 223.

13 Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З. нав. дело, стр. 228.

„Хрватска тежња за самосталношћу и сопственом државом, ширила се и ван оквира њених граница”.¹⁴

Српски уџбеник за ратна дешавања очигледно окривљује Хрвате, мада се говори о разбукталој међунационалној мржњи без прецизирања нација на које се односи. Ипак, говори се о хрватским претензијама на туђу територију, као и о наставку грађанског рата који се одвијао 50 година раније – вероватно повлачећи паралелу између Хрватске из ’90-их и усташке НДХ, те се дискурзивном стратегијом прећуткивања прави историјска аналогија.

О рату у Хрватској сведоче још две фотографије. На једној је срушена православна црква у Пакрацу, а на другој је документовано како „Хрватски националисти на улицама Сплита извлаче из тенка војника ЈНА и убијају га – 6. маја 1991. године. Све то заједно оставља прилично лош утисак о Хрватима: они желе туђе територије, а уз то су варвари који руше верске објекте, националисти су, и убице.

Тиме што не говоре о ратовима, српски аутори избегавају да укажу и на одговорност припадника српског народа за злочине почињене у овим ратовима. То омогућава задржавање у оквиру агресор-жртва, те указује на дискурзивну стратегију виктимизације са монополисањем статуса жртве – стратегију која је широко заступљена у сагледавању прошлости не само код Срба.

Хрватски уџбеник чији су аутори Сузана Лечек, Магдалена Најбар-Агичић, Дамир Агичић и Твртко Јаковина, о рату почиње одељком: „Почеци српске побуне у Хрватској”. Ту аутори, на једној страници, пишу како су Срби, који су престали да поштују одлуке Загреба, још 1990. долазили у сукоб са полицијом, те да је напетост претила да прерасте у рат.

„До првих људских жртава у том стању ни мира ни рата није требало дуго чекати. На сам Ускрс 1991. специјалне постројбе хрватске полиције кренуле су деблокирати полицијску постају на Плитвицама, коју су нешто раније заузеле побуњени Срби. Побуњеници су дочекали хрватске полицајце у засједи. Погинуо је полицајац Јосип Јовић, прва жртва домовинског рата”.¹⁵

Прећуткивање разлога због којих су Срби престали да поштују одлуке Загреба, оставља утисак да се ради искључиво о етничкој мржњи, односно да одлуке нису поштоване

¹⁴ Исто, стр. 228.

¹⁵ Leček, S., Najbar-Agičić, M., Agičić, D. i Jakovina, T. (2000) *Povijest 4*, Zagreb: Profil, str. 267.

јер их доносе Хрвати. Срби се називају побуњеницима јер је њихово делање одраз непоштовања институција, а тако ће бити окарактерисани и у наставку. Термин „српски побуњеници” има велику заступљеност у текстовима ових аутора, а у функцији је делегитимације захтева и поступака хрватских Срба.

У наредном поглављу, „Постанак Републике Хрватске 1991. године”, последњи одељак под насловом „Домовински рат”, обрађује ову тему на страници и по. Ту се наводи да је, поред јединица ЈНА (које су добиле задатак да спрече сукобе), „побуњене Србе” помагао и све већи број добровољаца из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине и других делова Југославије. За њих даље кажу:

Често су носили симболе и дотјеривали се (пуштали дуге косе и браде) по узору на четничке постројбе из Другога свјетског рата. Догодило се посве супротно од онога што је тврдила српска пропаганда – да је цијела Хрватска препуна усташких обиљежја. Хрватска је власт строго пазила да нитко у Хрватској не носи усташке ознаке и симболе, позивајући на национално помирење, али је у дијеловима Хрватске који нису били под њезином контролом било све више четничких симбола и парола.

Позивање на болно искуство 1941. Срби су злорабили преко сваке мјере, (...) хрватску су власт проглашавали усташком, а усташа им је био чак и предсједник Савеза комуниста Хрватске – Странке демократских промјена Ивица Рачан. С друге стране, на почетку Домовинског рата ни хрватска пропаганда није заостајала у повезивању побуњених Срба с четницима, па се у извјешћима хрватских ратних репортера могло слушати о четничким терористима и сл.¹⁶

И овде се дешавања тумаче према оквиру агресор-жртва, при чему би могло да се ради не само о прећуткивању већ и фалсификовању истине. О постојању усташких обележја говоре Силберова и Литл изnoseћи податак да су 1991. године, припадници ХОС-а, војног крила екстремне националистичке Хрватске странке права (ХСП), носили црне униформе (попут оних какве су носиле Павлићеве усташке снаге) смишљено евоцирајући 1941.¹⁷ Осим тога, на амблему ХОС-а стајало

¹⁶ Исто, стр. 272.

¹⁷ Silber, L. i Litl, A. (1996) *Smrt Jugoslavije*, Beograd: Radio B92, str. 117.

је „За дом спремни”, што је био усташки војнички поздрав за време Другог светског рата.

Хрватски уџбеник чији су аутори Хрвоје Матковић и Франко Мирошевић, на три странице обрађује „Домовински рат”. Већ на самом почетку, приметно је да аутори инсистирају на терминима „српски агресор”, „српска агресија”, „великосрпска политика” и слично, што је тренд који ће се наставити:

*На цијелом територију који је био угрожен српском агресијом хрватске су јединице започеле одлучну битку. Потписано је неколико примирја, али их је српски агресор све кршио.*¹⁸

*Након вишетједне херојске обране разорени је Вуковар 18. студенога 1991. пао у руке српског агресора.*¹⁹

Врло учестало понављање ових термина има пропагандни ефекат. Један од закона пропаганде је да се упорним понављањем неког садржаја појачава убедљивост поруке. Тако упорним понављањем ових термина аутори откривају да је идеолошка функција њиховог текста приоритетна у односу на сазнајну.

Последње поглавље које се бави распадом СФРЈ насловљено је „Збивања у првим годинама хрватске државне самосталности”, које покрива и рат у БиХ. У претходном уџбенику пружено је нешто више детаља. На последњој страници разматра се Дејтонски споразум и мирна интеграција хрватског Подунавља, уз констатацију:

*Рат који је Слободан Милошевић започео и водио на просторима бивше Југославије завршио је поразом великосрпске концепције.*²⁰

Ово потврђује да аутори искључиво Србе, односно њихово вођство, сматрају одговорним за ратове у Хрватској и БиХ, чиме би могле да се правдају све акције уперене против њих.

Аутори трећег хрватског уџбеника, Мира Колар-Димитријевић, Хрвоје Петрић и Јакша Рагуж у првом одељку који се бави ратом („Узроци домовинског рата”), као узрок такође наводе тежњу вођства Србије да створи велику Србију. Она би обухватала

(С)ва подручја у којима живи српско становништво, као и оне дијелове Југославије који су били господарски

18 Matković, H. i Mirošević, F. nav. delo, str. 270.

19 Исто, стр. 271.

20 Исто, стр. 279.

важни за Србију. У тим плановима било је предвиђено да се Хрватској ампутира око 70 посто територија.²¹

У оквиру одељка под насловом „Почетак оружане агресије на Хрватску”, као и у претходним уџбеницима, говори се о томе да је крајем марта 1991. избио оружани сукоб између хрватске полиције и „побуњеника” на Плитвицама, а да ширењем побуне на источну Славонију у мају 1991. сукоби прерастају у војне битке. Крајем 1991, ЈНА се укључила у директне нападе на хрватске положаје, а у „агресији” су учествовале и добровољачке јединице из Србије. Аутори указују да су Срби на окупираним територијама спроводили „етничко чишћење”, те да су, током освајања, осим што су чинили злочине над становништвом, разарали села и градове, те уништавали стамбене и верске објекте.²²

У овом уџбенику је више пажње него у осталим посвећено бојиштима уопште, па се поред Вуковара, којем је посвећен посебан део, у одељку „Остале бојишнице”, на страници и по говори о њима, док цео овај део о ратним дешавањима прати чак једанаест фотографија. На њима су забележени разорени градови, избеглице, оружани окршаји и сличне сцене које илуструју текстове и потпуно су у складу са њима, што само појачава убедљивост поруке коју аутори шаљу кроз текст.

Даворка Бубањ Валентић о ратовима на подручју Хрватске и БиХ пише на петнаест страна, при чему уџбеник обилује текстуалном грађом док је фотографија, мапа и илустрација мало. Изузетак је одељак „Домовински рат” где је више пратеће техничке опреме. Ауторка се на шест и по страна осврће на догађаје у вези са овим ратом.

Под утјецајем великосрпске политике и Српске демократске странке у Хрватској, отпор демократским промјенама пружали су екстремни Срби из Хрватске. У томе их је подупирала ЈНА и владајући врх у Србији.²³

Овде се назире *хладноратовски дискурс*, јер су Срби приказани као противници „демократских промена”, мада је оно чему су се Срби противили долазак ХДЗ-а на власт, плашећи се погоршања положаја Срба у Хрватској.

Ауторка даље пише, да су почетком преговора шесторице председника југословенских република о преуређењу државе 1991, Срби у Книну прогласили „Српску аутономну

21 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž, J. nav. delo, str. 233.

22 Исто, стр. 234.

23 Bubanaj Valentić, D. nav. delo, str. 236.

област Крајину”, након чега проглашавају отцепљење од Хрватске и заузимају Плитвице.

*У обрани Републике Хрватске падају прве жртве. Дана 31. ожујка (РКТ Ускрс) хрватске полицијске снаге покушале су из Плитвица истјерати терористе.*²⁴

За „побуњенике” се каже да су, уз помоћ ЈНА и „четничких терористичких скупина”, спроводили „пљачку, разбојства и злостављање цивилног пучанства”.²⁵

У свом уџбенику, Бубањ Валентић истиче као занимљивост догађај, који многи савременици распада СФРЈ памте али се у уџбеницима не спомиње, а то је туча навијача Црвене звезде и Динама на утакмици на Максимиру у мају 1990. Овде се наводи да су „Делије” ушле на терен и изазвале сукоб, а да је „милиција”, доведена из целе Хрватске, стала на њихову страну. Не улазећи у то која је навијачка групација изазвала сукоб, чињеница је да је ситуација на Максимиру била одраз узбуркане атмосфере у друштву. Упућујући читаоца у овај догађај, ауторка дискурзивном стратегијом прећуткивања сугерише да су у „милицији” већину чинили Срби, што би објаснило њихово стављање на српску страну.

Акције Бљесак и Олуја

У српском уџбенику се о акцијама хрватске војске, Олуја и Бљесак, говори у контексту завршетка рата у БиХ:

*Крвави грађански рат у Босни, окончан је потписивањем примирја у Дејтону (САД) 21. новембра 1995. и мировног уговора у Паризу 14. децембра исте године. Тим догађајима претходиле су акције хрватске војске против српског становништва (Бљесак и Олуја, изведене у априлу и августу) које су завршене падом Републике Српске Крајине и протеривањем преко 300.000 Срба.*²⁶

Занимљиво је упоредити ово са хрватским уџбеником, где за споразум из Дејтона стоји да је инициран од стране САД које су се умешале у сукоб након злочина српске војске у Сребреници и Жепи.²⁷

Дакле, српски уџбеник Србе ставља у улогу жртве, док у истом контексту у хрватском уџбенику Срби имају улогу агресора.

24 Исто, стр. 239.

25 Исто, стр. 237.

26 Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З. нав. дело, стр. 229.

27 Leček, S., Najbar-Agičić, M., Agičić, D. i Jakovina, T. nav. delo, str. 290.

У хрватским уџбеницима се о *Бљеску* и *Олуји* говори нешто детаљније. У уџбенику Лечекове, Најбар-Агичић, Агичића и Јаковине, се на нешто више од једне странице говори о овим акцијама хрватске војске. Ту се каже да политичке вође тзв. САО Крајине нису прихватале интеграцију територије над којом су „узурпирали” власт са осталим деловима Хрватске, иако им је планом 3-4 нуђено и више од уобичајене аутономије, те је хрватска влада одлучила да оружаним путем врати „окупиране” територије под своју власт. Након акције *Бљесак*, 1-2 маја 1995, „Већина Срба побјегла је у великом страху „од усташа” како је побуњеничка пропаганда називала хрватске полицајце и војнике”.²⁸ За то време су, пишу, српски побуњеници ракетирали средиште Загреб касетним бомбама које међународни војни прописи не допуштају. Након неуспеха у преговорима почетком августа 1995. између представника хрватске владе и „побуњених Срба”, јединице хрватске полиције и војске започеле су акцију Олуја. И услед ове акције, Хрватску је напустио велики број становника српске националности „унаточ позивима председника Туђмана да остану у својим домовима”. Они су се, како пише, одселили углавном у српске делове Босне, највише у подручје око Бањалуке, „одакле су у сљедећих неколико тједана протерани готово сви не-Срби”.²⁹

Дакле, чак и у ситуацији у којој има назнака да су Срби жртве, они ипак испадају агресори, јер се као последица њиховог одласка из хрватске (својевољно!) представља протеривање несрпског становништва из Босне. Овакав приказ је у функцији правдања *Олује* и *Бљеска*.

Матковић и Мирошевић такође пишу да је под притиском међународних чинилаца, у пролеће 1995. Србима понуђен План 3-4, којим би добили врло широку аутономију, али да „побуњени Срби” нису били задовољни овим планом, те су га одбили. Уследили су *Олуја* и *Бљесак*, о којима говоре са нешто мање детаља него претходни аутори. Они наводе датуме и територије које су „ослобођене” овим акцијама, а указују и на то да је након слома тзв. Републике српске Крајине у Републику Српску у БиХ избегло око 200.000 Срба.³⁰

Колар-Димитријевић, Петрић и Рагуж о операцијама *Бљесак* и *Олуја* кажу да су уследиле пошто је вођство побуњених Срба одбацивало све планове о мирном повраћају окупираних подручја Хрватској, инсистирајући на „укључењу

28 Исто, стр. 289.

29 Исто, стр. 290.

30 Matković, H. i Mirošević, F. nav. delo, str. 278.

окупираних хрватских крајева у велику Србију”.³¹ На основу таквог става српског вођства, као и због тешких животних услова које је ратно стање произвело у Хрватској, аутори дају легитимитет хрватским акцијама *Бљесак* и *Олуја*, и истичу „зрелост хрватских оружаних снага” том приликом. За последице које су ове акције имале на српско становништво у Хрватској кажу:

*Колико је точно српских цивила напустило своје домове, нема поузданих података. Процењује се да је тијekom ослободилачких акција Бљесак и Олуја око 150 тисућа српских цивила организирано напустило Републику Хрватску, од којих се дио касније вратио. Побуњени Срби су планирали и провели евакуацију те највећим дијелом нису жељели дочекати долазак хрватске војске нити прихватити хрватску власт.*³²

Ипак, ове ауторе од претходних разликује признавање да су у време операција Бљесак и Олуја појединци рушили српске куће и починили злочине над српским цивилима, те указивање да су они постали предмет бављења како хрватских судова, тако и Међународног суда у Хагу.

Даворка Бубањ Валентић о овим операцијама пише у одељку „Ослобођење хрватских окупираних подручја – трајна вриједност Домовинског рата”. У оквиру њега говори се о акцији *Бљесак*, одбијању плана 3-4, Сплитском споразуму (којим су се председници Хрватске и БиХ договорили о заједничкој одбрани од „великосрпске агресије”) као и о акцији *Олуја*. Напомиње се да су српски становници, након *Олује*, позивани преко радија и ТВ да не напуштају своје домове, да им је загарантовано поштовање људских права и заштита имовине, те да су непоуздани подаци колико је српских цивила својевољно ипак отишло.³³ Ту је и фотографија на којој су два времешна господина у амбулантним колима, окрвављени након што су Срби гранатирани Загреб (дан након акције *Бљесак*). И овде се ради о правдању ових акција истицањем да су Срби позивани да остану у својим домовима, али да је део ипак „својевољно” отишао.

Дакле, у хрватским се удбеницима Бљесак и Олуја представљају као ослободилачке акције против српских агресора. Углавном се исељавање Срба представља као одлука њих самих, услед ирационалног страха (јер су их српски медији плашили причама о усташама), или јер нису хтели да

31 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž, J. nav. delo, str. 241.

32 Исто, стр. 242.

33 Bubanaj Valentić, D. nav. delo, str. 249.

прихвате хрватску власт. На тај начин се акције Бљесак и Олуја, не само оправдавају, већ се и силина и последице које су имале по српско становништво умањују, а аутори успевају да се задрже у оквиру агресор-жртва са Србима у улози агресора.

Рат у Босни и Херцеговини

Аутори убеника из Србије, као што је већ речено, нису се удубљивали у анализу ратова за југословенско наслеђе. Они указују на то да је рата било, да су изазвани империјалистичким тежњама неких народа, а за БиХ истичу да је рат тамо попримио верску димензију. Они не објашњавају ту констатацију, тако да не можемо са сигурношћу знати шта су хтели да кажу. Чињеница је да је одређена вероисповест значајно етничко својство све три зарађене нације, али у том случају би се и за рат у Хрватској могло рећи да је имао верску димензију – сукобљени су били католици и православци.

Лечекова, Најбар-Агичић, Агичић и Јаковина се ратом у Босни и Херцеговини баве на две трећине странице у оквиру поглавља „Завршетак домовинског рата”. Они говоре о противљењу Срба осамостаљењу БиХ и поновном стављању ЈНА на српску страну. За српске снаге се каже да су:

(П)роводиле суставну политику геноцида према Муслиманима-Бошњацима и Хрватима, протјерујући их и убијајући, силујући жене, палећи њихове домове, џамије и цркве, школе и друго. Насиља над цивилима и уништавање цивилних објеката у рату у Босни и Херцеговини били су вишеструко снажнији од таквих дјеловања у Хрватској.³⁴

Као главни организатори таквих акција наводе се Радован Караџић и Ратко Младић, који су и оптужени од стране Хашког суда. На крају се напомиње да се рат у БиХ додатно закомпликовао кад су се у пролеће 1993. године сукобили „дотадашњи савезници и жртве српске агресије” Муслимани-Бошњаци и Хрвати. Тај сукоб се окончао захваљујући посредовању Американаца и склапањем споразума о стварању бошњачко-хрватске Федерације у БиХ, након чега се стање на територији под контролом ова два народа стабилизovalo.

Аутори и овде спомињу само злочине Срба, којих је несумњиво било и одговорни за њих свакако треба да одговарају, али прећуткивање злочина према Србима уклапа се у већ уочени оквир агресор-жртва.

34 Leček, S., Najbar-Agičić, M, Agičić, D. i Jakovina, T. nav. delo, str. 288.

Што се рата у БиХ тиче, Матковић и Мирошевић пишу да су, након одлуке о осамостаљивању БиХ, у парламенту изгласане од стране Муслимана и Хрвата (који су у парламенту имали већину), српски представници напустили скупштину и у деловима у којима су Срби чинили већину прогласили тзв. Републику Српску. То би водило распаду БиХ, међутим аутори наводе да САД то нису хтеле да дозволе, док је Слободан Милошевић прижељкивао такво решење са намером да укључи Републику Српску у велику Србију.³⁵ Они не спомињу да је и Фрањо Туђман размишљао о подели Босне, с надом да ће удвостручити територију Хрватске, а о чему је са Милошевићем расправљао на тајним преговорима у Карађорђеву.³⁶ У уцбенику потом пише да је уследила војна агресија на БиХ, уз ЈНА на српској страни.

Колар-Димитријевић, Петрић и Рагуџ наводе да је примирје у Хрватској омогућило „великосрпским снагама” да започну освајање БиХ. Опет пишу о злочинима српских јединица:

Главни град Сарајево побуњени босанскохерцеговачки Срби су потпуно опколили, а становништво тероризирали снајперском и топничком ватром, ископчањима струје и воде.

На окупираним подручјима неки побуњени босанскохерцеговачки Срби су провели геноцид над дијелом Хрвата и Муслимана-Бошњака (масовна убојства, прогони, оснивање концентрацијских логора, уништавање имовине).³⁷

Ту је и прилично узнемирујућа фотографија концентрационог логора Омарска где се виде измучени мушкарци, али и фотографија разореног моста у Мостару за који пише да је оштећен током рата у Босни и Херцеговини и касније срушен. Не пише ко га је оштетио, односно, прећутано је да су хрватске снаге гранатирале овај мост. Такође, не спомиње се постојање логора за српске заробљенике, као што су били бошњачки Челебић и хрватски Дретељ.

Једно поглавље уцбеника Даворке Бубањ Валентић, на нешто више од две стране, насловљено је „Великосрпска агресија у Босни и Херцеговини”. Ту се говори да је план Слободана Милошевића и босанских Срба био „укључити Републику Српску у велику Србију”. Ауторка истиче да су Срби „у освојеним подручјима, над Муслиманима и

35 Matković, H. i Mirošević, F. nav. delo, str. 275.

36 Silber, L. i Litl, A. nav. delo, str. 148.

37 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž J. nav. delo, str. 240.

Хрватима проводили етничко чишћење³⁸. И наставак је у сличном тону:

*Четворогодишња трагедија несрпских народа у Босни и Херцеговини трајала је унаточ њезину међународном признању (3. ожујка 1992.) и пријему у чланство УН-а (6. травња 1992).*³⁹

Не доводећи у сумњу чињеницу да је стравична трагедија задесила грађане БиХ, приметно је да хрватски аутори, прећуткивањем, поједностављују сукоб стављајући само Србе у улогу негативца. Са друге стране, аутори српског уџбеника уопште не пишу о рату, можда да би избегли суочавање са злочинима који су у име српског народа почињени на територији Босне и Херцеговине.

Специфичност уџбеника из Босне и Херцеговине је што, осим поменутог уџбеника чији су коаутори Матковић и Мирошевић⁴⁰, друга два⁴¹ о ратовима за југословенско наслеђе и не говоре. Једино је у уџбенику чији су аутори Душан Живковић и Борислав Станојловић, на самом крају издвојен део где се ученици упућују да се о догађајима из прошлости након 1991. информирају кроз разговоре са савременицима тих догађаја (наставницима, родитељима, учесницима догађаја) као и из других извора (штампа, документа, фотографије, документарни филмови и др.), те да о томе разговарају на часовима историје. Очигледно у овом тренутку (још) не постоји консензус унутар државних граница БиХ о томе шта се догађало на том подручју деведесетих година, па се прибегава ослањању на колективна сећања етничких заједница која се преносе кроз породична, комшијска, и политички декретирана памћења.

Жртве и злочини

Из претходних анализа се види да хрватски аутори углавном избегавају да Хрватску означе одговорном за то што је велики број Срба напустио своје домове током рата на њеној територији. Са друге стране, српски уџбеник Олују и Бљесак

38 Buban Valentić, D. nav. delo, str. 250.

39 Исто, стр. 250.

40 Matković, H., Mirošević, F., Goluža, B. i Šarac, I. (2003) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Mostar: Školska naklada.

41 У питању су следећи уџбеници: Живковић, Д. и Станојловић, Б. (2002) *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смјера*, Српско Сарајево: ЗУНС и Šehić, Z., Kovačević, A. i Leka, A. (2007) *Historija 4*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

објашњава као акције против српског становништва, дакле, Србе означава као жртве, а Хрватску као агресора.

Осим тога, у убвенику из Србије говори се само о српским избеглицама, док се избеглице које су припадници других нација не спомињу. Чак и испод фотографије на којој је приказана особа која седи на тротоару, окружена коферима и држи се за главу пише: „Куда сад? Питање које је себи поставило неколико стотина хиљада Срба на југословенском простору током деведесетих година 20. века”.⁴² Дакле, и текстови и фотографије као да имају за циљ да прикажу Србе као једине жртве ових сукоба.

Лечекова, Најбар-Агичић, Агичић и Јаковина за Србе пишу да су имали за циљ освајање територија које им не припадају. Хрвати су, на основу њиховог писања, силу примењивали само кад је било неопходно. Срби су ипак бежали из Хрватске, али то се представља као дело пропаганде која је долазила из Србије, а истичу да их је чак и председник Туђман након *Бљеска* и *Олује* позивао да остану у својим домовима. Поврх свега, као што је уочено у претходном одељку, додаје се да су Срби из Хрватске побегли углавном у делове Босне где су опет били агресори – протерујући несрпско становништво из тог краја. Иако се у делу који говори о почецима српске побуне ученицима поставља питање у којим су деловима Хрватске пре ратова већину чинили Срби, као и колико је укупно било српског становништва у Хрватској пре рата – што ученике може да суочи са чињеницом да је број Срба увелико смањен, читајући даље стиче се утисак да су Срби својевољно и без реалне претње напуштали своје домове у Хрватској.

У овом убвенику се каже да је, с обзиром на ратна дејства, у разним деловима хрватске, са српске стране на делу била „политика етничког чишћења”:

*Српски побуњеници жељели су очистити територију који су сматрали својим од свих не-Срба, тј. од Хрвата, Мађара, Словака и др. Та ће политика, по свему судећи инспирирана изравно из Београда, свој врхунац касније постићи у етничким чисткама у Босни и на Косову.*⁴³

Матковић и Мирошевић наводе да су припадници ЈНА и „четници” у Хрватској вршили разне злочине: масовне покоље, одвођење у логоре у Србији, разарање насеља,

42 Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З. нав. дело, стр. 230.

43 Leček, S., Najbar-Agičić, M., Agičić, D. i Jakovina, T. nav. дело, стр. 277.

споменика културе, цркава, гранатирање болница итд.⁴⁴ Ту су и фотографије разореног Вуковара и разарања Дубровника.

За рат у Босни и Херцеговини, који је такође представљен као „великосрпска агресија”, наводе процену да је услед ратних дејстава око 60% становника напустило своје домове, при чему истичу да су се од три народа БиХ „највише иселјавали Хрвати”.

И аутори трећег хрватског издања (Колар-Димитријевић, Петрић и Рагуџ) спомињу избеглице из БиХ, те кажу да је током рата, велики број њих, Хрвата али и Муслимана – Бошњака, нашао склониште у слободним деловима Хрватске, док су многе преузеле и друге европске државе. О српским избеглицама нема речи. Они на две странице пишу и о ратним злочинима у Хрватској и Међународном суду за ратне злочине у бившој Југославији са седиштем у Хагу. Говори се о броју настрадалих – убијених и рањених – при чему су подаци о деци посебно истакнути. Наводе се „масакри”, „четнички покољи”, „етничка чишћења”, брутална мучења и одвођења у „концентрационе логоре”, уништавање насеља и верских објеката, итд. Аутори закључују:

Свиме наведеним агресори су починили деликт против мира, а с обзиром на то да нису поштовали међународно хуманитарно ратно право, починили су ратне злочине без преседана у новијој повијести. С обзиром на то да је циљ таквих дјела био нестанак хрватског пучанства, српско-црногорски злочини у Хрватској могу се оцијенити као добро смишљен и плански провођен акт геноцида.⁴⁵

Овакве оптужбе у функцији су правдања ратних злочина почињених са хрватске стране, јер жртва има природно право да се супротстави агресору. Занимљиво је да су овде и Црногорци у улози агресора, док се у остатку овог и у другим уцбеницима они уопште не спомињу, већ се сва кривица своди на Србе. На крају се указује на то да је пред Међународним судом у Хагу подигнуто више оптужница за оптуженике на свим зараћеним странама.

И у уцбенику Даворке Бубањ Валентић спомиње се суд у Хагу, али то тек у оквиру поглавља „Свијет и Хрватска на прагу новог тисућљећа”, и то врло кратко, под насловом „Рад Међународног казненог суда за ратне злочине почињене на подручју бивше Југославије”. За овај суд се каже да је основан „због злодјела почињених тијekom великосрпског

44 Matković, H. i Mirošević, F. nav. delo, str. 271.

45 Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž, J. nav. delo, str. 244.

напада на Хрватску те Босну и Херцеговину”. Таквим представљањем, прећуткују се злочини осталих зараћених страна (а Суд је основан због свих злочина на простору бивше Југославије, не само српских), те испада да их није ни било. Ипак, као занимљивост је издвојено да је, након што је Хрватска успоставила суверенитет на целој својој територији, овај суд подигао оптужнице против неколицине високих чиновника Хрватске војске.

Однос према злочинима сопствене нације мења се од једног до другог хрватског уџбеника. Док се у прва два о злочинима над Србима уопште није говорило, у трећем уџбенику се спомиње да су појединци вршили злочине, док се у последњем чак наводи да је неколицина високих чиновника Хрватске војске оптужена пред судом у Хагу. Разлози томе би могли да буду и у различитим ауторима који су на уџбеницима радили, али могли би да буду и питање времена у којем су уџбеници писани. Наиме, уџбеник који спомиње оптужбе против хрватских генерала је најновији, издат 2007. године, те можда временска дистанца омогућава (или, пак, захтева с обзиром на стандарде који се намећу у процесу придруживања ЕУ) извесну промену приступа.

Закључна разматрања

Очигледно је да су теме које обрађују ратове за југословенско наслеђе у различитој мери заступљене у уџбеницима из различитих држава учесница тих ратова. Хрватски уџбеници више пажње посвећују ратовима него српски. У свим хрватским уџбеницима рат је последица српских настојања да, како Хрватској тако и БиХ, одузму део територије. Дакле, док је рат у српском уџбенику третиран као грађански, за Хрвате је то одбрамбени рат од српског агресора. Приметно је да се и у српским и у хрватским уџбеницима користи реторичко средство историјске аналогije, где аутори повлаче паралеле са догађајима из Другог светског рата, било да пишу о наставку истог педесет година касније (српски) или спомињући активности српских четника и „неоснованог” застрашивања Срба усташама (хрватски).

Босанско-херцеговачки уџбеници као да избегавају бављење ратовима за југословенско наслеђе. За претпоставити је да је и то последица значајне етничке измешаности на овој територији, те да се не може једна верзија догађаја презентовати као истинита, а да је временска дистанца од тог болног искуства исувише мала да би му се хладне главе погледало у лице.

Словеначки аутори се врло мало баве дешавањима у остатку државе након отцепљења Словеније. Чак ни о *десетодневном рату* у Словенији не говоре много. Чини се да више пажње посвећују процесима демократизације, људским правима и развоју Словеније након осамостаљења, него ратним дешавањима у Југославији. То и није изненађујуће пошто нису имали учешћа у ратовима који су вођени на територији Хрватске и БиХ, а у том периоду им је значајније било утемељење свог новог идентитета.

Доминантни оквир тумачења прошлости у анализираним уџбеницима је оквир *агресор* *вс.* *жртва*, са дискурзивном стратегијом самовиктимизације. То је уочљиво превасходно код аутора из Србије и Хрватске. Питање личне, групне и колективне одговорности припадника властитог народа за лошу политику и рат се не покреће, а уместо тога се сопствени народ представља као жртва. При том се агресија свог народа приказује као легитимна одбрана, или се једноставно прећуткује. У таквој атмосфери, где се сопствена нација изнова проглашава жртвом историје, а други (сусед) агресором, тежња за помирењем не постоји. Са друге стране, „Слика по којој смо „ми” исправни а и „добри”, а при томе се над нама ређају трагичне неправде, најбоље је тло за национални мистицизам и стално одлагање тренутка колективног националног сазревања, чија је прва претпоставка могућност суочавања са самим собом”.⁴⁶

С обзиром на утицај који на сагледавање историје данас имају средства јавног информисања, као и други видови комуникације попут интернета, штета коју би овако једнострано представљање историје могло да произведе значајно је умањена. Да није тако, тешко бисмо у скорије време могли да очекујемо проналажење заједничког језика са суседима. Ипак, историчари би требало више пажње да посвете испуњавању теоријско-сазнајне функције уџбеника. У том смислу су позитиван пример историјске читанке које садрже различите интерпретације појединих (контровезних) догађаја, осмишљене у оквиру једног међународног пројекта⁴⁷.

46 Stojanović, D. nav. delo, str. 90.

47 Ради се о пројекту „Настава модерне историје југоисточне Европе”, који је покренуо Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи (ЦДРСЕЕ). Циљ пројекта било је стварање историјских читанки које би обухватале изворе из разних земаља југоисточне Европе, а што би ученицима омогућило да читају и анализирају како се на исти проблем, догађај или процес гледало и гледа у регионалном суседству. Иако су добиле ауторизацију Министарства просвете, дистрибуција и употреба ових читанки је стопирана, па тако остаје да се види како ће у будућности оне бити примљене код ученика у региону, а уз разумевање неких виших инстанци и код нас.

Мултиперспективност коју нуде такве читанке, омогућава развој релативног мишљења код ученика. Спознавање чињенице да не постоји само једна истина, те суочавање са сенкама прошлости, битан су фактор помирења и суживота грађана на простору бивше Југославије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Buban Valentić, D. (2007) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Zagreb: CDO Birotehnika.
- Dolenc, E. i Gabrič, A. (2002) *Zgodovina 4: učbenik za 4. letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS.
- Kolar-Dimitrijević, M., Petrić, H. i Raguž, J. (2004) *Povijest 4*, Samobor: Meridijani.
- Leček, S., Najbar-Agičić, M., Agičić, D. i Jakovina, T. (2000) *Povijest 4*, Zagreb: Profil.
- Matković, H., Mirošević, F., Goluža, B. i Šarac, I. (2003) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Mostar: Školska naklada.
- Matković, H. i Mirošević, F. (2004) *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Николић, К., Жутић, Н., Павловић, М. и Шпадијер, З. (2003) *Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд: ЗУНС.
- Repe, B. (2000) *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij*, Ljubljana: Modrijan.
- Šehić, Z., Kovačević, A. i Leka, A. (2007) *Historija 4*, Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Живковић, Д. и Станојловић, Б. (2002) *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Српско Сарајево: ЗУНС.
- Karge, H. (2001) Istraživanja školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive, *Dijalog povjesničara/istoričara* br. 4, Zagreb, str. 18-29.
- Kuljić, T. (2002) *Prevladavanje prošlosti, uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Plut, D. Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, priredile Rosandić, R. i Pešić, V. (1994), Beograd: Centar za antiratnu akciju.
- Silber, L. i Litl, A. (1996) *Smrt Jugoslavije*, Beograd: Radio B92.
- Stojanović, D. Udžbenici istorije kao ogledalo vremena, u: *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, priredile Rosandić, R. i Pešić, V. (1994), Beograd: Centar za antiratnu akciju.

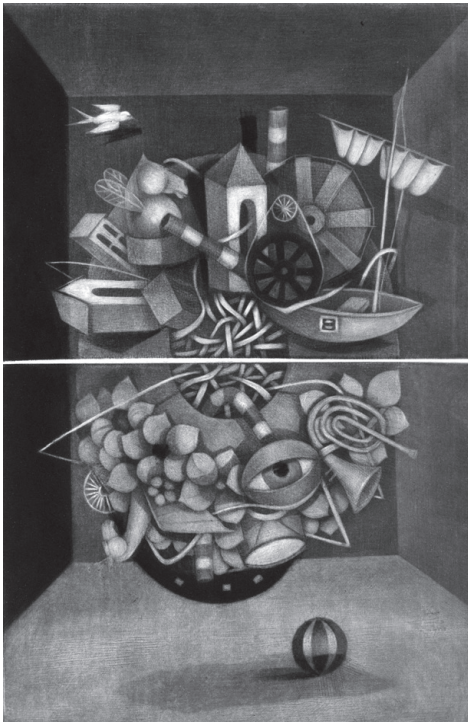
Ivana Pavlović
University of Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department of Sociology, Belgrade

PRESENTATION OF WARS FOR YUGOSLAV HERITAGE
IN THE CONTEMPORARY HISTORY TEXTBOOKS

Abstract

After the dissolution of SFRY and ensuing wars, the history textbooks in newly formed states were modified. New identities and new visions of some issues had to be fitted into new ideological frameworks. The main purpose of this paper is to determine how different countries, formed after the dissolution of SFRY, represented ensuing wars, how different individual and social actors (presidents of republics, military corps, nations) represented themselves, whether stereotypes of nations and ideologies were exploited, what was the ideological purpose of certain narratives of the SFRY wars, how much importance was attributed to this topic in separate national histories, and what significance representation of Yugoslav wars in historic textbooks could have for the future relations in the Balkans.

Key words: *history textbooks, dissolution of SFRY, wars for Yugoslav heritage, dominant ideology*

Снежана Петровић, *Обе стране Пандорине кутије*,
мецотинта, 30 x 21 цм, 2013. година